

ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE YÖNELİK ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Arş. Gör. Feyzi Kaysi
İstanbul Üniversitesi
fezykaysi@gmail.com

Doç. Dr. Aysun Gürol
Yıldız Teknik Üniversitesi
aysungurol@gmail.com

Özet

Öğretmenlerin mesleğe yönelik tutumlarının neler olduğunun bilinmesi, öğretmenlik mesleğinin tarifinde açıklayıcı ve önemli olur. Bu çalışmanın amacı, doktora, yüksek lisans öğrenimi gören veya sadece lisans mezunu öğretmenlerin mesleklerini nasıl gördükleri, tutumlarında olumlu veya olumsuz değişmelere neden olan durumların neler oldukları ve lisansüstü eğitimin kendilerine nasıl katkı sağladığı hakkında öğretmenlerden görüş almaktır. Çalışmada, nitel araştırma tekniklerinden yararlanılmış ve görüşmeler yarı yapılandırılmış görüşme formları aracılığıyla yapılmıştır. Görüşmelerin metinsel dökümü yapılarak, içerik analiziyle bulgular elde edilmiştir. Katılımcılar, 2014-2015 akademik yılında 3 doktora, 3 yüksek lisans öğrenimi gören ve 3 lisans mezunu öğretmenden oluşmaktadır. Çalışmadan elde edilen bazı sonuçlar, katılımcıların çoğunun tekrar öğretmen olmak istemediği, karşılaştıkları olumsuz durumların olumlu durumlardan daha fazla olduğu, zamanla mesleğe yönelik heyecanlarında azalmaların olduğu şeklindedir. Ayrıca özellikle doktora ve yüksek lisans öğrenimi gören katılımcıların ifade ettikleri, lisansüstü öğrenimin kendilerini geliştirmelerine ve bilgi birikimlerinin artmasına yardımcı olduğu, yeni yöntem ve teknikleri öğrenerek bunları sınıflarında kullandıkları görüşleri ön plana çıkmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Öğretmenlik Mesleği, Lisansüstü Öğrenim, Öğretmen Eğitimi.

ASSESSMENT OF VIEWS OF TEACHERS ABOUT THEIR TEACHING PROFESSION

Abstract

Knowing of teachers' attitudes about their profession can be helpful for the description of the teaching profession. The purpose of this study is how teachers' view about their profession, which situations that causing the positive or negative changes for the attitudes by their own statements. Qualitative research method and case study design was used in this study. The data were collected through semi-structured interview form. Participants are three doctoral students, three master students, and normal teachers who work as teachers in the academic year 2014-2015. Recorded audios transferred computers as text and the data obtained in this study were interpreted by content analysis. Some of the results are most of the participants do not want be teacher again if they have any different choice and negative situations that they faced more than positively situations. In addition, teaching profession excitements are decrease. Lastly, master or doctoral degrees helped to increase the self-development and knowledge.

Keywords: Teaching Profession, Graduate Education, Teacher Education.

GİRİŞ

Toplumun, geleceğin insanlarını yetiştiren bireyler olarak gördüğü öğretmenlik, Türkiye'de eğitim fakültelerinden yetişen bireyler aracılığıyla yürütülmektedir. Bir mesleğin uygulanması hakkındaki en gerçekçi bilgiler, o mesleği icra edenler tarafından belirtilebilir. Bu nedenle öğretmenlik mesleğinin, öğretmenler açısından ne anlam ifade ettiği önemlidir. Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları

Türkiye’de yapılan çalışmalar arasında yer almaktadır (Yıldırım, 2013). Yapılan çalışmalarda öğretmenlik mesleğine yönelik tutumların zamanla değiştiği sonuçları elde edilmiştir. Öğretmenlik mesleğinin sevilmesi mesleğe karşı tutumda olumlu yönde etki eder (Sağlam, 2008). Çeliköz ve Çetin (2004)’e göre, öğretmenler mesleklerine karşı olumlu tutum geliştirirlerse, mesleklerinin gerekliliklerini tamamıyla yerine getirebilir, zamanı etkili kullanabilir ve yeniliklere açık olabilir şeklinde ifade etmişlerdir. Öğretmenlik mesleğinin sürekli fedakarlık gerektiren ve zamanla bireyi tüketen bir meslek olmasından dolayı, öğretmenlerde zamanla tükenmişlik durumu yüksek bir olasılıkla ortaya çıkmaktadır (Seferoğlu, Yıldız, Yücel, 2014). Bu nedenle öğretmenlerin sürdürdükleri çalışmaları zarar görür (Dorman, 2003). Bu sorunların giderilmesi, öğretmenlerin mesleklerine katkısı sunmasına yardımcı olabilir. Çoğu zaman öğretmenlerin karşılaştıkları problemleri kendi başlarına çözmeleri beklenmektedir. Oysa ki, öğretmenlerin ihtiyaç duydukları motivasyonun dışarıdan sağlanması sayesinde hem öğrenciler hem de öğretmenler olumlu olarak etkilenecektir (Seferoğlu, Yıldız, Yücel, 2014). Bu sayede, aynı anda hem öğretmenlerin problemleri çözülmüş olur hem de öğretmenlerin öğrencilere katkılarının eksiksiz bir şekilde devam etmesi sağlanabilir.

Ülkelerin en büyük amaçları, gelecek nesillerinin hedefledikleri niteliklere sahip olabilmeleridir. Türkiye’nin de benzer şekilde diğer gelişmiş ülkeler gibi olabilmesi yetişmiş nitelikli insan kaynağına sahip olmasıyla mümkün olabilir (Doğan, Çoban, 2009). Beklenen eğitim kalitesine erişme noktasında en önemli etmenler öğretmenlerdir. Türkiye’deki okullarda öğretimin etkili yapılabilmesi yetişmiş nitelikli öğretmenler sayesinde olabilir (Seferoğlu, 2004). Bu durumlarda öğretmenler çok önemli roller üstlenebilmektedir. Başka bir deyişle öğretmenler eğitim sistemin odak noktasındadırlar (Kahyaoğlu, Yangın, 2007). Çünkü eğitimde beklenen hedeflerin gerçekleşmesi sürecinde, öğretmenin öğrencilerle etkileşim halinde olacağı sınıf ortamındaki performansları ön plana çıkmaktadır (Baloğlu, 2001). Özsoy ve diğ., (2010) öğretmeni, öğrencilerle sürekli etkileşim içinde olan kişi şeklinde tanımlamışlardır. Öğretmenlik mesleği, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanununun 43. Maddesinde “Devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleğidir” şeklinde tanımlanmıştır. Yetişen öğretmenlerin mesleklerini icra ederken, bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanlarda öğretmenlik mesleğine uygun davranış değişikliği meydana getirmeleri beklenmektedir (Doğan, Çoban, 2009). Öğretmenlik mesleğinin yapılması sürecinde, öğretmenlerin mesleğin gerekliliklerini eksiksiz olarak yerine getirmeleri çok büyük önem taşımaktadır. Aksi halde öğretmenlerden beklenenler sadece hedef olarak kalır.

Türkiye’de 1996 yılından itibaren, nitelikli öğretmen yetiştirmek amacıyla program değişikliklerine gidilmiş ve bunun sonucunda Eğitim Fakülteleri yeniden yapılandırılmıştır (Doğan, Çoban, 2009). Türkiye’de, eğitim fakültelerinin haricindeki bir fakülteden mezun olanlar da öğretmen olabilmektedirler. Eğitim fakültesinden mezun olmuş ve öğretmenlik yapan kişilerin, mesleğe yönelik tutumlarının, öğretmenlik sertifikası sonucu öğretmen olmuş bireylere oranla daha fazla olumlu olduğuna yönelik araştırma sonuçları vardır (Yıldırım, 2013). Bu duruma, eğitim fakültelerinde öğrenim görmekte olan öğrencilerin öğretmen olma bilincinde olmalarının etkisinin olduğu düşünülebilir. Öğretmenlerin yeterliliklerinin belirlenmesindeki en önemli etmen, mesleğe yönelik ilgilileridir (Eraslan ve Çakıcı, 2011). Temizkan (2008)’a göre, öğretmenlerin mesleklerine ilişkin tutumları, onların meslekleriyle olan olumlu tutumlarıyla ilgilidir.

Türkiye’de 800 binden fazla görevini aktif bir şekilde sürdüren öğretmen olduğu düşünüldüğünde, öğretmenlerin Türkiye için önemi ve etkisi ön plana çıkmaktadır. Öğretmenlerin, mesleklerini ne şekilde gördüklerinin, mesleklerine yönelik yaşadıkları sorunların neler olduğunun veya hangi durumlarda mesleğe yönelik olumlu tutum geliştirdiklerinin bilinmesi önemlidir. Bu çalışmanın amacı, farklı öğrenim kademelerinde öğrenim görmekte olan veya sadece lisans mezunu olan öğretmenlerin, öğretmenlik mesleğine yönelik görüşlerinin neler olduğunu incelemektir. Böylece, farklı eğitim kademelerindeki öğretmenlerin belirttiği görüşlerin neler olduğu görülebilecektir.

YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma, var olan bir olgunun katılımcıların bakış açısıyla incelenmesine olanak sağlar (Merriam, 2009). Araştırmada, sınırlı bir durumun derin bir şekilde incelenmesine olanak tanıyan (Yıldırım ve Şimşek, 2008) durum çalışması deseni kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcılarının belirlenmesinde amaçlı örnekleme tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda kolay erişilebilir örneklem

ile katılımcılara ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırma süresince, yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla, öğretmenlerle bireysel görüşmeler yapılmıştır. Patton (1987) tarafından görüşme yöntemi, kişinin içsel dünyasına girmeye ve olayları onun bakış açısından anlamaya ve kavramaya çalışmak olarak ifade edilmiştir. Böylece, kişilerin kendi deneyimleri, onların dillerinden, anlamlandırmalarından ve açıklamalarından çok daha iyi anlaşılacaktır (Türnüklü, 2007). Katılımcıların, mesleği icra edenler olarak, öğretmenlik mesleğini tarif etmeleri, zamanla mesleğe yönelik bakışlarında değişikliklerin olup olmadığı ve lisansüstü eğitimin mesleklerine katkıları hakkında görüş bildirmeleri beklenmiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırmadaki verilerin toplanmasında; mevcut literatür taranmış ve araştırma yapılmadan önce iki katılımcıyla informal olarak görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen bilgiler ışığında, araştırmacılar tarafından üretilen görüşme soruları uzman yardımı alınarak düzenlenmiştir. Soruların hazırlanması aşamasında süreci değerlendirmek için soru önerileri hazırlanmış, hazırlanan sorular program değerlendirme ve alan uzmanları tarafından incelenmiş, öneriler doğrultusunda yeniden düzenlenmiş ve geçerliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında yarı yapılandırılmış görüşme formu soruları ortaya çıkmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği Özgüven (2004) tarafından, önceden öngörülme ve görüşme anında ortaya çıkabilecek yeni durumlara yönelik değişimler yapmaya imkân tanıyan bir yöntem olarak tanımlanmıştır. Verilerin toplanması aşamasında; 2014 - 2015 akademik yılında öğrenim gören 3 doktora öğrencisi, 3 yüksek lisans öğrencisi ve 3 lisans mezunu toplam 9 öğretmenden görüşler alınmak üzere planlamalar yapılmıştır. Görüşmeler yapılmadan önce, potansiyel katılımcılara çalışma hakkında sözlü ve yazılı bilgilendirmeler yapılmıştır. Ayrıca katılımcılara kimliklerini ortaya çıkaracak ifadeler kullanılmayacağı, bunun yerine kod isimler kullanılacağı da belirtilmiştir. Silverman (2006) görüşmelerde, gerçek çalışmaya başlamadan önce katılımcılarla pilot çalışma yapılmasının gerekliliği üzerinde durmaktadır. Bu nedenle çalışmaya başlamadan önce, 2 öğretmen ile pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Yapılan pilot görüşmeler sonrasında soruların katılımcılar açısından yeteri kadar açık ve anlaşılır olduğu ifade edilmiştir. Pilot çalışmadan sonra gerçek görüşmelere geçilmiştir. Katılımcılar, çalışmaya gönüllü olarak katılacaklarını belirttikten sonra izinleri doğrultusunda görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Görüşmeler, katılımcıların uygun olarak belirttikleri zamanlarda ve kendilerini rahat hissettikleri ortamlarda sohbet havasında gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar doktora öğrencileri D1, D2 ve D3, yüksek lisans öğrencileri Y1, Y2 ve Y3 ve lisans mezunu olanlar L1, L2 ve L3 şeklinde kodlanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler içerik analizi yapılarak yorumlanmıştır. İçerik analizindeki hedef, yapılan bir araştırma metnindeki kelimelerin daha az sayıda içerik kategorisine indirgenmesidir (Creswell, 2013). Stemler (2001)'a göre içerik analizi, çeşitli kelime gruplarından oluşan metinlerin belirli kurallara göre gruplandırılmasını sağlayan bir yöntemdir. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Ses kayıt cihazı ile kaydedilen bütün görüşmeler bilgisayar ortamına aktarılarak raporlaştırılmıştır. Ses kayıtlarının metinsel dökümü sağlanmış ve katılımcılara e-posta üzerinden gönderilerek denetlenmeleri sağlanmıştır. Sonrasında elde edilen metin üzerinde analiz çalışmaları yapılmıştır. Tüm bunların yanı sıra yapılan analizler, iki uzman araştırmacı tarafından da değerlendirilerek analizlerin geçerliliği ve güvenilirliği artırılmaya çalışılmıştır. Elde edilen veriler üstünde analiz çalışmaları yapılmış ve bulgular kısmında görüşlerinden bir kısmı kodlarıyla birlikte doğrudan alıntı yapılarak verilmiştir. Araştırmacı süreçte bulguları olduğu gibi ortaya koymaya çalışmış ve düşüncelerini sürece yansıtılmaya önem göstermiştir. Araştırmanın güvenilirliğini artırmak için bulguların sunumunda doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulguların katılımcılara gösterilerek teyit edilmesi, araştırma açısından önemlidir (Merriam, 2009). Bu nedenle, görüşmelerin gerçekleştirildiği bazı katılımcılara ulaşılarak, ortaya çıkmaya başlayan bulgular hakkında kendilerinden geri bildirim vermeleri istenmiştir. Bu sayede, araştırmacının verileri algılayış ve verilere dayanarak yaptığı yorumların kendisine “doğru gelip gelmediği” kontrol edilmeye çalışılmıştır.

BULGULAR

Farklı eğitim düzeylerindeki öğretmenlerin, öğretmenlik mesleğine yönelik görüşlerinin alındığı çalışmaya katılan katılımcılara ait bazı bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcılarla İlgili Bazı Bilgiler

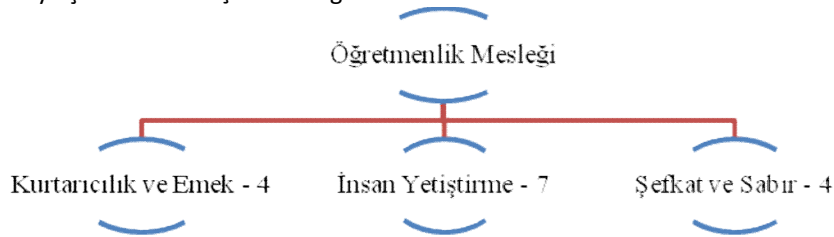
Eğitim Düzeyi	Kodu	Tecrübe (Yıl)	Cinsiyet	Tekrar Öğretmen Olmak
Doktora Devam	D1	7	Erkek	Hayır, okul kültüründen dolayı.
	D2	4	Kadın	Evet, daha iyi bir okul olursa.
	D3	10	Kadın	Hayır, daha iyi statüde bir meslek olursa.
Yüksek Lisans Devam	Y1	3	Erkek	Hayır, imkan olursa başka meslek.
	Y2	3	Erkek	Evet, memnunum.
	Y3	4	Erkek	Hayır, okul kültüründen dolayı.
Lisans	L1	4	Erkek	Evet, memnunum.
	L2	1	Kadın	Evet, memnunum.
	L3	4	Erkek	Hayır, imkan olursa başka meslek.

Tablo 1 incelendiğinde, öğretmen tecrübelerinin 1 ve 10 yıl arasında değiştiği görülmektedir. Ayrıca 9 öğretmenden sadece 4 tanesi, “Tekrar öğretmen olmak ister miydiniz?” Sorusuna evet demiştir.

Toplanan veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiş ve elde edilen bulgular araştırma sorularına göre katılımcı görüşleri eşliğinde aşağıda sunulmuştur. Elde edilen bulguları, öğretmenlik mesleğinin tarifi, katılımcıların hayatlarındaki yeri, zamanla mesleğe yönelik tutumunda nasıl değişiklik olduğu, mesleğe yönelik tutumuna etki eden olumlu ve olumsuz durumlar ve lisansüstü eğitimin kendilerine katkıları şeklinde sınıflamak mümkündür.

Öğretmenlik mesleğinin katılımcılar tarafından tarifi

Katılımcılardan, öğretmenlik mesleğini tarif etmeleri istenmiştir. Katılımcıların ifade etmiş oldukları görüşleri sonrasında ortaya çıkan temalar Şekil 1’de görülmektedir.

Şekil 1: Öğretmenlik Mesleğinin Tarifi

Katılımcıların, öğretmenlik mesleğini ifade etmeleri sonucunda, 4 katılımcı öğrencilere şefkat gösterilmesi ve öğretme süreçlerinde sabretmenin önemli olduğunu, 4 katılımcı öğrencileri kurtarma ve emek harcama ve 7 katılımcı geleceğin nesillerini yetiştirme şeklinde ifade etmiştir. Katılımcıların konu ile ilgili örnek ifadeleri şöyledir;

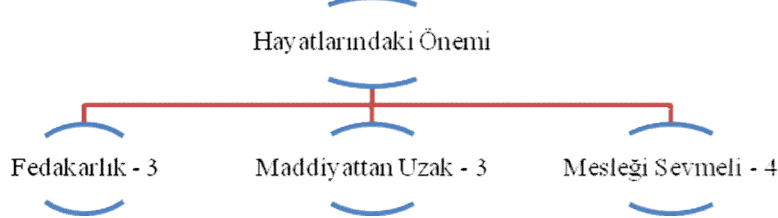
D2: Mesela, benzetme yapayım, adamın biri sahilde geziyor binlerce belki milyonlarca deniz yıldızı var, bir tanesini eline alıyor, teker teker hatta hepsini atmaya çalışıyor denize. Sonra onu gören birisi diyor ki ne yapıyorsun diyor, burada milyonlarca deniz yıldızı var, hangi birini atacaksın, ne olacak, ne değişecek diyor? Adam diyor bak benim için bir şey değişmiyor diyor ama onun için çok şey değişiyor diyor. Yani öğretmenlik mesleği de böyle. Belki kurtarabildiğimiz bir öğrenci de bir öğrencidir anlayışıyla. Hani bu şekilde tarif edebilirim. Yani kurtarıcılık gibi, bir öğrenci de bir öğrencidir bizim için. Kurtarabildiğimiz veya eğitim sistemine dahil edebildiğimiz bir öğrenci de bir öğrencidir.

Y1: Öğretmenlik mesleği, özünde çok değerli çok kıymetli bir meslek, insan yetiştiren bir nevi ham bilgiyi alıp anlamlı hale getiren bir meslek. Yani چراغی alıp ustalaştıran bir meslek.

D3: tamamen şefkate dayalı. Çünkü hiçbir şey tatmin etmez çünkü sen kendinden çok fazla bir şey verdiğin bir meslek. Maddi bir karşılığı olamayacak, yani onun maddi bir karşılığını veremeyeceğiniz bir meslek, tamamıyla insanlık boyutunun ön plana çıktığı bir kurum bence. Yani şefkatle tarif edebiliyorum.

Öğretmenlik mesleğini katılımcıların hayatlarındaki yeri

Katılımcıların, öğretmenlik mesleğinin hayatlarındaki önemini ne olduğu katılımcılara sorulmuştur. Verilen cevaplarda elde edilen temalar Şekil 2’de görülmektedir.

Şekil 2: Öğretmenlik Mesleğinin Hayattaki Önemi.

Katılımcıların ifadeleri sonucunda, 3 katılımcı öğretmenlik mesleğinin fedakarlık gerektiren bir meslek olduğu belirtilmiştir. Öğretmenlik mesleğinin icra edilmesi sürecinde, öğretmenlerin maddiyattan uzak kalarak mesleklerine sahip çıkmaları görüşünü 3 katılımcı belirtmiştir. Ayrıca, 4 katılımcı, öğretmenlik mesleğinin severek yapılması gerektiğini savunmuştur. Katılımcıların konu ile ilgili örnek ifadeleri şöyledir;

D1: Öğretmenlik mesleği tabi şöyle, akılla vicdan arasında bir meslek. Tabi bölüme girerken ya da öğretmenlik yapmaya başlarken, bu mesleğin fedakarlık çerçevesinde yapılması gerektiğini bildiğimden dolayı sadece maddi çerçevede düşünülmemesi gerekiyor.

L2: Öğretmenliğin benim için yeri çok önemli ve derindir çünkü kendimi hep öğrencilerimle bir şeyler öğrenmeye, ortaya bir şeyler çıkarmaya çabalarken görmek istemişimdir. Bu mesleği sadece iş olarak görmek sadece maaş karşılığı çalışmayı istemek öğretmenliğin vereceği mutluluk ve hazdan mahrum bıraktırır insanı oysa bu mesleği bilerek isteyerek yapmak insana sonsuz ve unutamayacağı hayat tecrübeleri sunar. Öğretmenliği bilerek ve isteyerek seçtim. Bu işi sevmeden yapmak mümkün değildir ki fazlasıyla sabır gerektiren bir meslektir.

Mesleğe yönelik tutumda değişiklikler

Katılımcıların mesleklerini icra ederken zamanla mesleklerine yönelik tutumlarında değişikliklerin olup olmadığı sorusuna verdikleri cevaplar sonucunda elde edilen temalar Şekil 3’te görülmektedir.

Şekil 3: Mesleğe Yönelik Tutumda Zamanla Değişim

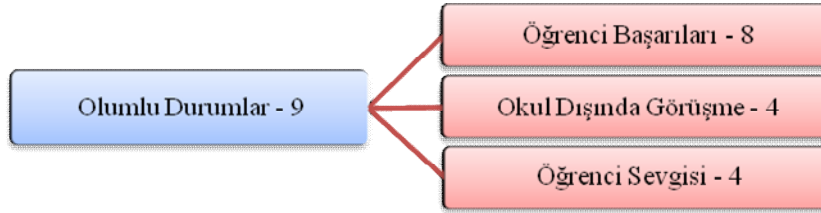
Katılımcıların ifadeleri sonucunda, 6 katılımcı zamanla mesleğe yönelik tutumlarında olumsuz bir değişiklik olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan 5 katılımcı, zamanla mesleklerine yönelik heyecanın azaldığı ve 4 katılımcı mezun olmadan önceki öğretmenlik hayallerinin atandıktan sonra görev yaptıkları okulda karşı karşıya kaldıkları gerçeklerden dolayı hayal kırıklığına uğradıkları şeklinde ifade etmişlerdir. Diğer 3 katılımcının ifadeleri sonucunda, 2 katılımcı, zamanla mesleklerini daha çok sevdiklerini son olarak 1 katılımcı ise hala aynı heyecanla öğretmenlik yaptığını ifade etmiştir. Katılımcıların konu ile ilgili örnek ifadeleri şöyledir;

Y3: Zamanla karşılaştığım bazı durumlar nedeniyle değişmeler oldu. Yani aslında lisans öğrencisiyken, öğretmenliğe karşı bir hayaliniz oluyor. İşte mezun olunca şunu şunu yapacağım, öğrencilerime hedefler belirleyeceğim falan diye. Ama gel gelelim öğretmen olarak gittiğiniz okulda 2-3 ay sonra hayallerinizdeki öğretmenlik patlıyor ve bence bir bakıma kendi kendinizle ve gerçeklerle yüzleşiyorsunuz. Bence ya fakülte gerekli eğitimi vermiyor veya öğretmenler veya okul çok farklı bir kültürdeler. Belki de gerçeklerle veya okul kültürüyle çatışmanın asıl nedeni budur? Hayalleriniz ve gerçekler.

L2: göreve başladığımdan beri elbette fikirlerimde değişimler oldu çünkü okulda bize öğretilen veya kitaplardan öğrendiklerimiz sadece teoride kalıyor bunu fark ettim oysaki bu mesleğe başladığımda hayata gerçekten daha yakından bakma fırsatım oldu ve küçücük bir dokunuşla bile öğrencilerimin hayatında ne kadar büyük değişimler olduğunu bir nevi insan isterse mucizeleri gerçekleştirebileceğini hissettim ve işime olan şevkim daha da arttı. Öğrencilerimle zaman geçirdikçe onlarda ufacık da olsa bir kıvılcım uyandırmak ve böyle büyük bir şansa sahip olmak benim olumlu tutumumu daha da arttırdı.

Mesleğe yönelik tutumuna etki eden durumlar

Katılımcılardan, süreç içerisinde mesleğe yönelik tutumlarını olumlu veya olumsuz olarak etkileyen durumların olup olmadığı varsa bunların neler olduğunu ifade etmeleri istenilmiştir. Katılımcıların ifadeleri sonucunda elde edilen olumlu durumlara yönelik temalar Şekil 4'te ve olumsuz durumlara yönelik durumlar Şekil 5'te görülmektedir.

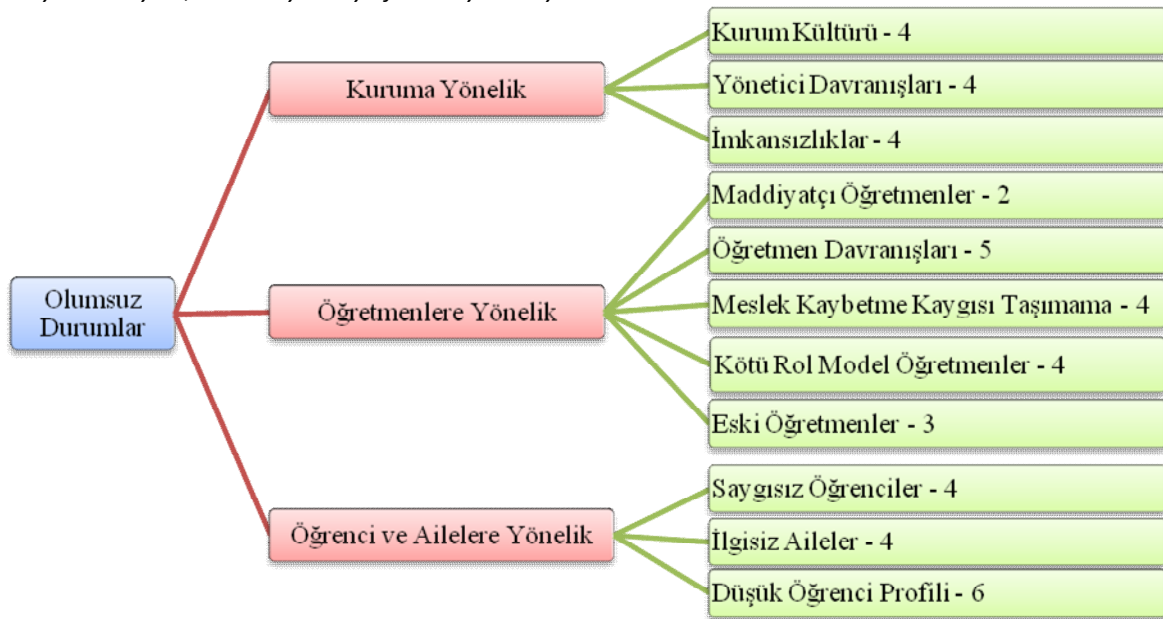

Şekil 4: Mesleğe Yönelik Olumlu Tutum Geliştiren Durumlar

Şekil 4 incelendiğinde, 8 katılımcı, öğrencilerinin elde ettikleri başarılı kendilerinde mesleğe yönelik olumlu tutum geliştirdiği ifade etmiştir. Ayrıca, 4 katılımcı okul dışında öğrencilerle veya öğrenci velileriyle karşılaşmaların kendilerini olumlu etkilediklerini ifade etmiştir. Son olarak 4 katılımcı, öğrencilerin kendilerine gösterdikleri sevginin ve samimiyetin etkili olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların konu ile ilgili örnek ifadeleri şöyledir;

Y1: yani olumlu yanı şu olabilir. Sonuçta çok kutsal bir meslek. Mesela bugün karşılaştığım bir olay. Ben ilk atandığım zaman, okuttuğum öğrencilerden biri, gördüm onu Fen Lisesine atanmış, tabi ki onu öğrenince siz de ister istemez mutlu oluyorsunuz. Bu tarz örneklerle karşılaştığım zaman, yani diyorsun ki demek ki çabalarım boşa gitmemiş. O yönde olumlu etkileri oluyor.

D3: Olumlu durumlar da şöyle. Öğrencinin başarılı olması. Öğrencinin, hocam bunu sizin sayenizde öğrendim demesi bile çok etkili oluyor. Şey yapıyorsun yani Amerika'ya tekrardan keşfetmiş gibi bir duyguya kapılıyorsun. Yetiyor sana yani, bunu duydum ya falan diyorsun yani.

Şekil 5: Mesleğe Yönelik Olumsuz Tutuma Neden Olan Durumlar

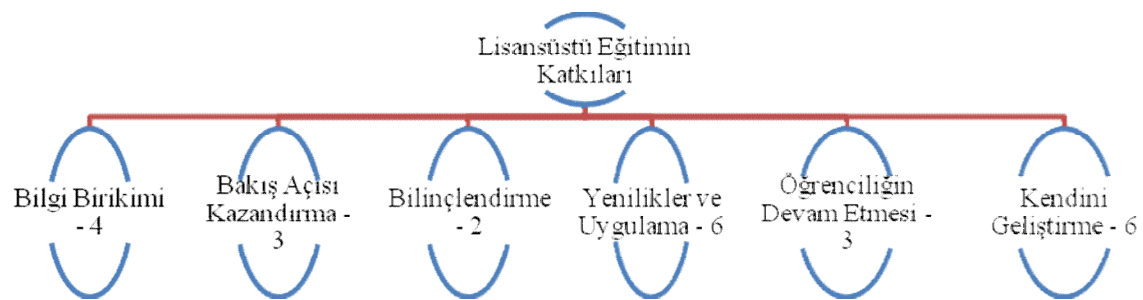
Katılımcıların, mesleklerine yönelik olumsuz tutum takınmalarına sebep olan durumları 3 ana tema altında toplamak mümkündür. Kuruma yönelik belirtilen ve olumsuz tutumlara neden olan durumları, 4 katılımcı kurum kültürü, 4 katılımcı yönetici davranışları ve 4 katılımcı okullardaki maddi imkansızlıklar şeklinde ifade etmiştir. Katılımcıların, aynı okulda öğretmenlik yapan diğer öğretmenlere yönelik durumlarda, 2 katılımcı öğretmenlerin maddiyatı önemsedikleri, 5 katılımcı bazı öğretmenlerin mesleğin gerekliliklerini yerine getirmediği, 4 katılımcı öğretmenlerin mesleklerini kaybetme kaygısı olmadığı için öğretmenlik görevlerini aksattıkları, 4 katılımcı öğretmenlerin öğrencilere kötü rol model olmasını ve 3 katılımcı eski hocaların söyledikleriyle mesleğe yeni atanan öğretmenlerin mesleğe yönelik tutumlarını olumsuz şekilde etkiledikleri şeklinde ifade etmişlerdir. Son olarak, öğrencilerden veya velilerden kaynaklı olumsuz tutuma neden olan durumlara bakıldığında, 4 katılımcı öğrencilerin öğretmenlere yönelik çok saygısız oldukları, 4 katılımcı ailelerin öğrencilerle ilgilenmedikleri ve her şeyi öğretmenlerden bekledikleri ve son olarak 6 katılımcı öğrencilerin kendi zamanlarına nazaran düşük profile sahip oldukları şeklinde ifadeler ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların konu ile ilgili örnek ifadeleri şöyledir;

D1: Kurum kültürü. Örneğin yeni gelmiş bir öğretmen adayının 20 yıllık bir öğretmene bakarak sadece maaş karşılığı çalışmak istemesi. Ders bittiğinde 40 dakika bittikten sonra hemen okuldan hırsız kovalar gibi kaçmak, onun dışında öğretmenlerin kendi içerisindeki ideolojik ayrılıkları, öğrenciye değer verilmemesi, bu öğrencilerden bir şey olmaz nasıl olsa işte medya bunları etkiliyor işte kitle iletişim araçları hep zarar veriyor, uğraşsam da nasıl olsa değişmiyor mantığı, eğitim yöneticilerinin liyakate uygun atanmaması ve bundan dolayı da daha çok vizyoner değil de misyoner okul yöneticilerinin olması belki de kurum kültüründen kastetmek istediğim şey olabilir. Öğretmenle öğrenci arasındaki diyalog, sevgi, saygı veya değerlerde azalmalar olduğunu görüyorum. Benim zamanımda, çocukluğumda biz öğretmenimizi gördüğümüzde kesinlikle önümüzü ilikler nasılsınız hocam diye muhakkak hal hatır sorardık şimdi böyle bir şey yok. Koridorun başında hocaaaaaa diye bağırın öğrenciler oluştu. Tabi bu günümüz eğitim sisteminin getirmiş olduğu bir sonuç.

L2: Öğretmenliğe karşı olumsuz tutum oluşturmama sebep olan durumlar mesela velilerin çocuklarıyla çok ilgilenmemesi veya okulun maddi yetersizliğinden dolayı ders için kullanabileceğim materyallerin çok az olması veya hiç olmaması bu da dersimin verimli geçmesine engel oluyor. Öğrencilerimin maddi durum yetersizliğinden dolayı istediğim etkinlik ve çalışmalarını yapamıyorum. Okulda teknolojik olarak gerekli materyallerin olmaması biz öğretmenleri mağdur durumda bırakıyor.

Lisansüstü öğrenimin öğretmenlere katkıları

Katılımcılardan doktora veya yüksek lisans öğrenimi görenlere lisansüstü öğrenimlerinin mesleklerine katkıları sadece lisans mezunu öğretmenlere ise eğer lisansüstü öğrenim görmüş olsalardı ne gibi faydaları olurdu sorusuna verdikleri cevaplar sonucunda elde edilen temalar Şekil 6'da görülmektedir.

Şekil 6: Lisansüstü öğrenimin öğretmenlik mesleğine katkıları

Katılımcıların ifadeleri sonucunda lisansüstü öğrenimin, 4 katılımcı lisansüstü öğrenimin kendilerinde bilgi birikimine katkı sağladığı, 3 katılımcı öğrenimleri sayesinde meselelere yönelik farklı bakış açılarıyla bakmayı sağladığı ve 2 katılımcı bilinçlenmelerine katkı sağladığı şeklinde ifadeler belirtilmiştir. 6 katılımcı öğrendiklerinin devam etmesi sayesinde yeniliklerden haberdar olmaları ve bu yenilikleri sınıf ortamında uyguladıklarını belirtmiştir. 3 katılımcı öğrenciliklerinin devam etmesi sayesinde, öğrenmelerinin devam ettiği ve öğrencilere yönelik empati kurduklarını ifade etmiştir. Son olarak, 6 katılımcı lisansüstü öğrenimlerinin kendilerinin geliştirmelerine yardımcı olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların konu ile ilgili örnek ifadeleri şöyledir;

Y2: Öğretim teknolojileri anlamında yeni ufuklar açtı. Etkili verimli öğrenmeyi eğitimi sağlamak için neler yapabilirim sorusunu düşünmeme, bu doğrultuda çalışmalar yapmamda etkili olmuştur. Ayrıca, üniversite ile

başlarının devam etmesi ile, hala öğrencilik olarak öğrenmem gereken şeylerin olduğunu düşünmeme yardımcı oldu. Böylece beraber çalıştığımız öğretmenlerden hariç olarak mesleğe karşı şevkimin düştüğü zamanlarda bir nevi arttırıcı unsur oldu diyebilirim.

D3: Kesinlikle var. Birincisi tekrardan öğrenci olmak çok iyi oluyor, öğrencileri tekrardan anlayabiliyorsun yani. Empati için kesinlikle çok etkili, o yönde gördüm. Bir de, tekrardan bilgiler canlandı, öğretim yöntem ve teknikleri konusunda. Şunu bir uygulayayım bakalım nasıl olacak? Bir de öğretmenlik mesleğinde de heyecana neden oldu. Öğrencilerim de bunu hissetti, hani onlar da öyle. Güzel yani daha olumlu gelişmeler oldu.

TARTIŞMA

Katılımcılardan 5'inin tekrar öğretmen olmak istememesi çalışmanın belki de en önemli bulgularından birisidir. Öğretmenlerin neden tekrar öğretmen olmak istemedikleri konusu üzerinde ciddi çalışmalar yapmak gereklidir çünkü öğretmenlik yapmak istemeyen kişilerin eğittiği nesillerin ileriye yönelik telafi edilmeleri çok zorlaşabilir. Özbek, Kahyaoğlu ve Özgen (2007)'nin çalışmalarında, öğretmen adaylarının 'mecbur olmazsam öğretmenlik yapmam' maddesine verdikleri cevaplardan, öğretmenlik mesleğine karşı istekli olmadıkları sonucu elde edilmiştir. Bu durum, katılımcıların ifade ettikleri 'daha iyi şartlardaki bir meslek olması halinde öğretmenlik yapmak istemem' sonucuyla örtüşmektedir. Ayrıca, katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda, öğretmenlik mesleğinin kendileri için ne ifade ettikleri hakkındaki görüşlerine bakıldığında, kurtarıcılık ve emek, insan yetiştirme ve mesleğin yapılmasında şefkat ve sabrın gerekli olduğu görüşleri ön plana çıkmaktadır. Benzer şekilde öğretmenlerin sabırlı olmaları gerektiği öğretmenlik özellikleri arasında yer almaktadır (Çelikten, Sanal, Yeni, 2005). Bu durumda, öğretmenlerin mesleklerine sahip çıkmaları ve asıl işlevlerinin neler olduğunun farkına varmaları gerekmektedir.

Öğretmenlerde mesleğe yönelik olumlu tutum geliştirmeye neden olan durumların olumsuz tutum geliştiren durumlardan az olması dikkat çekicidir. Çeliköz ve Çetin (2004)'e göre öğretmenlerin mesleklerinin gerekliliklerini yapabilmesi aşamasında mesleğe yönelik olumlu tutuma sahip olması önemlidir. Bu durum öğretmenlerin mesleğe yönelik motivasyonlarının düşmesine neden olabilir. Motivasyonun yüksek olması başarı süreçlerinde olumsuz faktörlerin etkisini azaltabilir (Kaysi, Aydemir, Gürol, 2005). Öğretmenlerin belirttikleri imkansızlıkların çözülmesi, öğretmenleri olumlu yönde motive edeceği gibi dolaylı olarak öğrencilerin daha nitelikli gelişmelerine katkı sunabilir. Öğretmenlerin görevlerini yerine getirmede fiziki olanaksızlıklar ve elverişsizlik ön plana çıkmaktadır (Kılbaş, 2000, Saracaloğlu ve Karasakaloğlu, 2011). Tok (2007)'a göre; öğretim stratejisi, yöntem ve teknikleri seçerken, fiziksel ve ekonomik olanaklar ve öğretmen özelliklerinin göz önünde bulundurulması gerekir. Çünkü maddi olanaksızlıklar öğretmenlerin okullardaki çalışmalarını aksatan nedenler arasında yer alır (Şimşekli, 2001). Özellikle Türkiye'nin doğusunda görev yapmış veya yapmakta olan öğretmenlerin belirttikleri bir sorun olarak ön plana çıkan imkansızlıklar, buradaki öğretmen ve öğrenciler üzerinde olumsuz etkiye neden olmaktadır. Bu nedenle bu okulların da diğer okullar gibi maddi imkanlarının iyileştirilmesi nitelikli insanların yetişmesi için çok büyük önem arz etmektedir. Ayrıca öğretmenlerin öğrencilere iyi bir rol model olmadıkları belirtilmiştir. Öğretmenlerin taşıması gereken özellikler arasında iyi bir rol model olması (Çelikten, Sanal, Yeni, 2005) öğrenciler açısından çok önemlidir. Öğretmenlerin derslere zamanında girip çıkmaları, derslerinin olmadığı zamanlarda da okulda bulunup öğrencilerle ilgilenmeleri gerekmektedir. Benzer şekilde, ideal bir öğretmenin, düşünce ve davranışlarıyla da öğrenciler için iyi bir rol model olması gerekmektedir (Çelikten ve Can, 2003). Ancak bu şekilde öğrencilerin davranışlarında ve düşüncelerinde beklenen çıktılar sağlanabilir.

Öğretmenlerin mesleklerini kaybetme kaygısı taşımamaları, katılımcıların mesleğe yönelik olumsuz tutumları arasında ortaya çıkmıştır. Bu durum öğretmenlerde motivasyon düşüklüğüne neden olabilir. Başka bir deyişle, öğretmenlerin ömürlerinin sonuna kadar sadece normal bir öğretmen olarak kalmaları kendilerini teşvik eden bir durum olmamaktadır. Garanti meslek şeklinde tabir edilen öğretmenlik, tercih aşamasında da etkili olmaktadır. Eskicumalı (2002)'nin yaptığı çalışmada öğretmen adayları öğretmenliği seçerken iş güvencesinin olmasını dikkate almaktadır. Benzer şekildeki sonuca Gürbüz ve Sülün (2004)'ün yaptığı, öğretmen adaylarının mesleği iş garantisi olduğu için seçmiş olmaları da eklenebilir. Bu durum, katılımcılar tarafından rahatsız edici bulunmuştur.

Özellikle lisansüstü öğrenim gören katılımcıların ifade ettikleri, lisansüstü öğrenimin kendilerinde bilgi birikimlerini arttırması, yeni yöntem ve teknik öğrenerek sınıflarda uygulamaları ve kendilerini geliştirmelerine imkan tanınması öğretmenler ve eğitim sistemi açısından önemli gelişmeler olarak görülmelidir. Öğretmenlerin kendilerini geliştirmesi çok önemlidir. Etkili bir öğretilerde olması beklenen özellikler arasında, kendini geliştirmeye açık olması da yer alır (Çelikten, Sanal, Yeni, 2005). Çeliköz ve Çetin (2004)'e göre öğretmenin kendini geliştirebilmesi için mesleğe yönelik olumlu tutum içerisinde olmalıdır. Benzer şekilde, Eraslan ve Çakıcı (2011)'da öğretmenlerin kendilerini sürekli geliştirmeleri ve öğretim ve öğrenmeyle ilgili gelişmeleri takip ederek sınıflarında uygulamaları gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca farklı bakış açısı kazanmaları ve öğrenciliklerinin devam etmesinden dolayı öğrencilere yönelik empati kurdukları sonucu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle öğrencilere yönelik tutum ve davranışlarında olumlu yönde gelişmelerin olduğu sonucu elde edilebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Katılımcıların ifadeleri sonucunda, mesleğini yapmakta olan öğretmenlerin mesleklerine yönelik olumsuz tutum takınmalarına neden olan durumların olumlu durumlardan daha fazla ve çeşitte olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, öğretmenlerin çoğunluğu, yaşadıkları problemlerden dolayı daha iyi bir statüde iş imkanı olması halinde tekrar öğretmen olmak istemediklerini ifade etmiştir. Halbuki, öğretmenlerin mesleklerini ifade ederken, insan yetiştirme, kurtarıcılık, şefkat ve sabır kelimeleri ile mesleklerini özetlemelerine bakıldığında, öğretmenlerin hala bir şeyler yapmak istedikleri sonucu elde edilebilir. Ayrıca, öğretmenler mesleğe başlarken ki heyecanlarını, kurum kültürü, beraber çalıştıkları daha önce öğretmen olmuş kişilerin kendilerini olumsuz etkilemesi, öğrencilerdeki saygısızlıkların artması nedenleriyle zamanla kaybettiklerini ifade etmişlerdir.

Lisansüstü öğrenimin, öğretmenlerde bilgi birikimini arttırdığı, farklı bir bakış açısı kazandırdığı, öğrenimleri süresince öğrendikleri yeni yöntem ve teknikleri sınıflarında uyguladıkları ve kendilerini geliştirmelerine yardımcı olduğu sonuçları elde edilmiştir. Ayrıca, katılımcıların çoğu, mesleğe başlamadan önceki heyecanlarının zamanla azaldığını ifade etmiştir. Bunun nedenleri arasında, diğer öğretmenlerin davranışları, okul ortamının hayal edildiği çıkmaması gibi durumların etkili olduğu sonucu elde edilmiştir.

Çalışma sonucunda, öğretmenlik mesleği için aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- Öğretmenlerin, mesleklerini garanti meslek olarak görmelerinden dolayı, mesleğe yönelik olumsuz tutum geliştirmelerine ve kendilerini yenilemeye gerek duymamalarına yönelik tutumlarını ortadan kaldıracak çalışmalar yapılmalıdır.
- Öğretmenlerin mesleklerini daha çok sevebilecekleri ve böylece mesleklerine yönelik daha olumlu tutum geliştirebilecekleri uygulamalar geliştirilmeli ve bu uygulamalar hem eğitim fakültelerinde hem de okullarda ciddiyetle gerçekleştirilmelidir.
- Öğretmenlerin belirttikleri imkansızlıkların çözülmesi, öğretmenleri olumlu yönde motive edeceği gibi dolaylı olarak öğrencilerin daha nitelikli gelişimlerine katkı sunabilir.
- Daha fazla öğretmene lisansüstü öğretim imkanı sağlanarak, öğretmenlerin kendilerini geliştirmeleri, konu alanında bilgi birikimlerini arttırmaları sağlanmalıdır.

Not: Bu çalışma 13- 15 Mayıs 2016 tarihlerinde Antalya'da 10 Ülkenin katılımıyla düzenlenen 7th International Congress on New Trends in Education – ICONTE'de sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

Baloğlu, N. (2001). *Etkili sınıf yönetimi*. Ankara: Baran Ofset.

Bloom, B. S. (1979). *İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme, Çev. Durmuş Ali Özçelik*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, s.5.

Brophy, J. (1981). Teacher praise: A functional Analysis. *Review of Educational Reserch*, 51 (1), 5-32.

Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches (3rd ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Çeliköz, N. ve Çetin, F. (2004). Anadolu öğretmen lisesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını etkileyen etmenler. *Milli Eğitim Dergisi*, 162, 160-167.

Çelikten, M. ve Can, N. (2003). Yönetici, öğretmen ve veli gözüyle ideal öğretmen. *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 253-267.

Çelikten, M., Sanal, M., Yeni, Y., (2005). Öğretmenlik Mesleği ve Özellikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 207-237.

Doğan, T., Çoban, A. E. (2009). Eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 34(153), 157-168.

Dorman, J. (2003). Testing a model for teacher burnout. *Austrian Journal of Educational & Developmental Psychology*, 3, 35-47.

Eraslan, L., Çakıcı, D. (2011). Pedagojik formasyon programı öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(2), 427-438.

Eskicumalı, A. (2002). *Eğitim, öğretim ve öğretmenlik mesleği*. (Ed. Y. Özden) *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. Ankara: PegemA Yayıncılık.

Gürbüz, H. & Sülün, A. (2004). Türkiye'de biyoloji öğretmenleri ve biyoloji öğretmen adaylarının nitelikleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 161, 193-199.

Kahyaoğlu, M., & Yangın, S. (2007). İlköğretim Öğretmen Adaylarının Mesleki Özyeterliklerine İlişkin Görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(1), 73-84.

Kaysi, F., Aydemir, E., Gürol, M., (2015). Üniversite Öğrencilerinin Akademik Başarılarını Etkileyen Faktörler. 8. *Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Sempozyumu*, 18-20 Eylül, Edirne.

Kılbaş, Ş. (2000). Adana ili liselerinde eğitsel kol çalışmalarının durumuna ilişkin yönetici ve öğretmen görüşleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(6), 7-20.

Merriam, S. B. (2009). *Qualitative Research: A guide to design and implementation*. San Francisco, CA: John Wiley ve Sons.

Özbek, R., Kahyaoğlu, M., Özgen, N., (2007). Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 221-232.

Özgül, İ.E. (2004). *Görüşme ilke ve teknikleri*. Ankara: Pdrem Yayınları.

Özsoy, G., Özsoy, S., Özkara, Y., & Memiş, A. D. (2010). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tercih etmelerinde etkili olan faktörler. *İlköğretim Online*, 9(3), 910-921.

Patton, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation (No. 4)*. London: Sage Publications.

Sağlam, A. Ç. (2008). Müzik öğretmenliği bölümü öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 59-69.

Saracaloğlu, A. S., & Karasakaloğlu, N. (2011). Türkçe öğretmenlerinin öğretimde kullandıkları yöntem ve tekniklere ilişkin görüşleri. *İlköğretim Online*, 10(3), 951-960.

Seferoğlu, S. S. (2004). Öğretmen adaylarının öğretmenliğe yönelik tutumları. *XII. Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiriler Kitabı*, 413-423.

Seferoğlu, S., S., Yıldız, H., Yücel, A., Ü, (2014). Öğretmenlerde tükenmişlik: tükenmişliğin göstergeleri ve bu göstergelerin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 39 (174), 348-364.

Stemler, S. (2001). An overview of content analysis. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 7(17).

Şimşekli, Y., (2001). Bursa'da "uygulamalı çevre eğitimi" projesine seçilen okullarda yapılan etkinliklerin okul yöneticisi ve görevli öğretmenlerin katkısı yönünden değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 73-84.

Temizkan M. (2008) Türkçe öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları üzerine bir araştırma. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(3), 481-486.

Tok, Ş. (2007). *Öğretme-öğrenme strateji ve modelleri. Öğretim ilke ve yöntemleri.* (Ed: Doğanay,A.). Ankara: Pegem Yayıncılık.

Türnüklü, A. (2007). Liselerde öğrenci çatışmaları, nedenleri, çözüm stratejileri ve taktikleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 13(1), 129-166.

Ubuz, B. & Sarı, S. (2008). Sınıf öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğini seçme nedenleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 113-119.

Yıldırım, A. (2013). Türkiye'de öğretmen eğitimi araştırmaları: yönelimler, sorunlar ve öncelikli alanlar. *Eğitim ve Bilim*, 38 (169), 175-191.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.